Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

5

1988

57 -йил чиқиши

Бош редактор

Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ
Саид АҲМАД
Мурод МУҲАММАД ДУСТ
(бош редактор ўринбосари)
Омон МУХТОРОВ
(проза бўлими мудири)
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Туроб ТЎЛА
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
(масъул секретарь)
Тўлапберган ҚАИПБЕРГЕНОВ
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ҒУЛОМ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

Иброҳим Ғафуров

ТОЗАРИШ

Биз экологик бўрон ичида яшай бошладик. Шеърият шу бўрон ичида гуллаяпти ва бўрон ичида мева тугяпти.

Етмишинчи йилларнинг ўрталаридан ўзбек шеъриятида инсон ўзини табиат ва борлиқнинг ҳокими эмас, балки унинг ажралмас бир зарраси каби ҳис қила бошлайди. Унинг табиатга бўлган орифона қарашлари бошқа бир томондан ер юзидаги жамики инсонларга, умуман инсон боласига ҳамнафаслик, ҳамдардлик туйғуларига узвий тарзда қўшилиб кетади. Бу йилларда яратилган Уйғуннинг «Табиат китобидан» туркумига кирган шеърлар, Зулфиянинг «Тонг билан шом аро» асари, Миртемирнинг «Излаганим» ва «Ёдгорлик» китоблари, Асқад Мухторнинг «Сизга айтар сўзим» ва бошқа қатор йирик шеърий туркумлари, Шукрулло, Рамз Бобожон, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ҳусниддин Шарипов, Юсуф Шомансур, Туроб Тўла, Омон Матжон, Гулчеҳра Жўраева, Гулчеҳра Нуруллаева, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Жамол Камол, Муҳаммад Али, Миразиз Аъзам, Рауф Парфи ва бошқа қатор шоирларнинг шеър ва достонлари — давр синовига бардош беролган асарларида дунё ишлари устида изтироб билан фикрловчи инсон образи яратилди.

Асқад Мухтор 1976 йилда яратган «Мен дунёга келиб дунё орттирдим...» деган туркумида (бу йилларда бир ғоя, бир кечинма шиддати билан силсила шеърлар яратиш кўзга кўринган барча шоирлар ижодида яхши анъана тусини олди) «Қачон мени лоқайд қолдирган Дахлсиз қувончлар, бегона дардлар?» — деган саволни беради ўзига ўзи. Шоир барча шеърларида ўзи билан ўзи баҳс олиб боради. Ўзини, қарашларини, виждонини шафқатсиз саволларга тутади. Инсон маънавий дунёсига оид барча ҳодисаларнинг мағзи ва моҳиятини очишга — фикрлашга, фикрлашга, фикрлашга интилади. Унинг жонли фикри антиномиялар ичида ўртанади. Улардан ҳақиқат уруғларини барпо этади. «О, она табиат! Сен менинг эркимсан, менинг қафасим», деб ёзади у «Олий бутунлик» деб аталган шеърида. Инсон табиатда эркин, шу билан бирга у табиатдан, унинг азал ҳукмидан ҳеч қаерга чиқиб кетолмайди. Табиатда қарама-қаршиликлар унинг олий бутунлигини ташкил этади.

Асқад Мухтор инсоннинг табиат билан бир бутунлигини шоирона таъкидлаб боради. У «қафас» ғояси билан чиқишолмайди. Табиатда «қафас» бор ва «қафас» йўқ. Умрнинг чекланганлиги, ҳаётнинг абадийлиги шоирни азобли ўйлар оғушига ташлайди. Шунда табиатдан нажот сўрайди: «Азобли ўйларга ёғду соч...»

Шеъриятга мана шундай азобли ўйлар кириб келди. Азобли ўйлар қоронғулик сари эмас, ёруғликка интилади. Уйғун «Табиат китоби»га кирган шеърларидан бири «Кузги япроқ»да шундай ёзади:

Сен бўлмасанг, сенинг авлодинг бўлар,
Ҳар қалай япроқсиз қолармиди боғ!
Боғлар кўкармаса, япроқ ёзмаса,
Қалбимга чўкади ҳасрат, алам, доғ...

Уйғун кичкина япроқнинг баҳор, ёз тер тўкиб меҳнат қилганлигини, она дарахтнинг мевалари-ни етилтиришга ўз муносиб улушини қўшганлиги, бу меваларни дўллар, жалалар, бўронлар зарбидан асраганлигини шоирона ифодалайди. Боғлар шу кичкина япроқлардан бошланади деган ғояни шеърининг мағзига сингдиради. Техника экинлари экамиз, ер керак, деб кўп яшнаган боғлар текисланиб, қирқилиб кетаётган ўша шароитда боғларни сақлашга, уларнинг асоси бўлган

www.ziyouz.com kutubxonasi

япроқларни авайлашга даъват шеъриятнинг виждон саси эди. Лекин афсуски, ўша шароитда бундай саслар эшитилмади. Сергак овоз эътиборсиз қолди.

Асқад Мухтор ўз азобли ўйлари сўнгида оптимистик хулосага келади: «Йўқ, мен абадийман, менга ўлим йўқ, Тирик табиатнинг бир заррасиман».

Бу даврда ҳаётга очиқ кўз билан қараш, реалистик фикрлашнинг яхши куртаклари бўй чўзиб келди. Бундай қарашнинг ўзига хос бир психологик хусусияти мавжуд. Очиқ кўз билан қараётган ва реалистик фикрлаётган киши — ижодкор кескин бўлишга мажбур. Очиқ кўз билан қараш нима дегани? У ҳақиқатнинг юзига тик боқиш эмасми? Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Эркин Воҳидов, Ҳалима Худойбердиева каби шоирларда шундай ҳақиқат юзига тик боқиш ҳолати бошланди. Ҳалима Худойбердиева ўша пайтдаги шеърларида ҳаётга «узундан-узун ташвиши кўп қурилиш» деб қаради. Ташвиши кўп қурилишга эса қуруқ яланғоч фикр билан бормайдилар. Ҳаёт қурилиш экан, у катта ва жиддий тайёргарлик кўрмоқликни тақозо этади. Шоирада шундай тайёргарлик ҳолати изтиробли ўйларда акс этади. У аввало ўзини ўрганишга, ўзини инсон сифатида нималарга қодирлигини кашф этишга жазм этади. «Мен ўзимни ихтиро қилишим керак», дейди шоира етмиш бешинчи йилда. Бу шунчаки, чиройли сўз учун айтилган гап эмасди. Бу ижодкорнинг жамият ва ўз шахси олдидаги аҳди эди. Бу аҳд кескин қарорларни келтириб чиқарди:

Яшай билмам қувониб ё ғам чекиб кам-кам,
Ҳаётим ё жаннат бўлур, ёхуд жаҳаннам...

Ҳалима Худойбердиева воқеликка, ҳаёт ҳодисаларига шиддатли суратда аралашади. Ҳаётни драматизм билан қабул қилади. Чала-ярим ўйлар, ҳиссиётлар, ҳаракатлар унга ёт. Унинг очиқ кўзли ижодкор шахси барча шеърларида бўртиб кўзга ташланади. У Ўзбекистонга мурожаат қилиб:

Иброҳим Ғафуров эллик ёшга тўлибди. Бу — муборак ёш, элликка етиб олган ҳар бир одам учун эмас, албатта, балки одамнинг ярим умрига тенг шу муддатни салмоқли мазмун билан бойитиб, ўз имкониятларини етарли даражада намойиш эта олган одам учун.

Иброҳимжоннинг бахти — ўз қобилиятини бизни қувонтирарли даражада кўрсата ва жилолантира олгани.

Ривожланаётган ҳар қандай адабиёт танқидчиликка, танқидчиларга муҳтож. Фақат ўқувчи билан ёзувчи ўртасида кўпинча «тилмоч» кераклиги учунгина эмас. Яхши, етук адабиёт «тилмочлар» сиз ҳам бемалол яшай олади. Гап шундаки, ёзувчи ҳам онгли равишда, ҳам «онгсиз равишда», яъни интуиция билан ижод этади, бунинг оқибатида эса ҳатто энг буюк ёзувчи ҳам ўз ижодий фаолиятининг асл моҳиятини ва қадрини бутун тўлалиги билан тушунолмаслиги мумкин: буюкларнинг буюги Лев Толстой ҳеч қачон ўз ижоди «рус революциясининг ойнаси» бўлиб қолишини ўйлаган эмас.

Ижоднинг, ижодчининг қадрини фақат ҳақиқий адабий-эстетик танқид очиб бериши мумкин. Танқидчидан биз даставвал унинг адабиётга меҳри ҳароратини ахтаришимиз керак. Шунисига хурсандмизки, бугун адабий жараённинг энг актив иштирокчиларидан бири — Иброҳим Ғафуровнинг ҳар бир асарида адабиётга ва ёзувчига меҳрнинг қизғин тафти бор.

Истеъдодли танқидчимизнинг эллик ёшга тўлган кунларида тилаклар билдирадиган бўлсак, биз даставвал унинг ижодидаги ана шу фазилатнинг — адабиётимиз учун жонкуярликнинг, унинг ривожига манфаатдорликнинг, ижодкорга ҳурмат ва ихлоснинг абадий сақланишини ва агар таъбир жойиз бўлса, яна-да, гуллашини истаймиз.

Иброҳим Ғафуров ўз мушоҳада ва мулоҳазаларини адабиётимизнинг фақат бир соҳаси ёки бирор даври доираси билан чекламайдиган адабиётшунос. Қадим адабиётимиз дурдоналаридан бошлаб, эндигина адабиётга кириб келаётган истеъдодли авлодлар ижодигача, узоқ тарихга эга адабиётимиз ва бугун қайнаб турган адабий жараён булоғи ҳодисаларигача ҳаммаси Иброҳим Ғафуровга адабиётимиз тақдири ҳам вазифалари ҳақида фикр юритишга «масаллиқ» беради. Буни 1987 йилда босилиб чиққан «Ўттиз йил изҳори» китобидан ҳам билиб олиш мумкин. Танқидчи уфқининг кенглиги — мулоҳазаларининг кўламдорлигини оширади: ҳақиқий танқидий, илмий хулосалар турли даврларга тааллуқли хилма-хил ва бой фактик материал асосида таглироқ бўлиб майдонга чиқади. Танқидий мулоҳазаларидан анчаси бегумон ҳақиқатлар даражасига кўтарилмагани уларнинг аҳамиятини чиппакка чиқармайди, чунки фақат турлича нуқтаи назарларнинг жамғарилиши ва таққосланиши натижасидагина биз орзу қилган бегумон ҳақиқатларга етиша оламиз. Ҳамкасблар томонидан баъзан айб сифатида кўрсатилувчи бир хусусият — ортиқча эҳтиросга берилиш ҳам Ғафуров мақолаларининг таъсирчанлигини оширади, холос, аммо мазмунга зарар етказмайди. Маълумки, Белинский эҳтиросли танқидчи эди ва эҳтиросни (унинг адабиётга нисбатан ишлатган «субъективное начало» таъбирини кўзда тутаман) ижоднинг айби эмас, фазилати деб ҳисоблар эди.

Яна бир фазилатнинг Иброҳим Ғафуров ижодида мавжудлиги ва бундан кейин равнақ топишининг адабиётимиз ютуқлари учун аҳамияти катта. Бу ҳар бир асар, адабий ҳодиса ва масала юзасидан мустақил фикр айтаолаш қобилиятидир. Унинг ҳар бир мақоласи адабий асар, масала ёки ёзувчи ҳақидаги тасаввурларимизни кенгайтиради ва бойитади.

Иброҳим Ғафуровдек истеъдодли ва серғайрат танқидчи мавжудлигининг ўзи маданиятимизнинг бахтидир.

Иззат СУЛТОН,
Ўзбекистон Фанлар Академиясининг
мухбир аъзоси

www.ziyouz.com kutubxonasi

деганда, бу шу сўзнинг асл маъносини ифодалар эди.

Шуни ҳам бу ерда айтиб ўтиш керакки, кейинроқ бу ифода усули кўп такрорланганидан, шоиранинг бир қанча шеърлари бир-бирларига икки томчи сувдай ўхшайди. Маҳорат воситалари, усуллар янгиланиб, изланиб турилмаса, ҳар қандай гўзал усул ҳам бир кун бориб сийқалана бошлайди. Ушбу ҳақиқат бу ўринда ҳам кўзга ташланди.

Лекин Ҳалима Худойбердиеванинг шеърлари поэзиямизни очиқ реалистик майдонга олиб чиқишда катта хизмат қилди.

Бу шоира ҳақида ёзган барча танқидчилар унинг оҳангларига хос туғёнкорликни баравар таъкидлаб кўрсатганлар. Шоиранинг ўзи ҳам кучи туғён билан шеър айтишда эканлигини яхши тушунади.

Ҳа «сокин» йилларнинг шеърияти унчалик ҳам сокин эмас.

Шукруллонинг шеърлари эса бундай очиқ портламайди. Уларнинг оҳанглари ҳам осуда. Лекин эҳтиростари шу осудалик ичида. Шоир одамдан ва атрофини қуршаган муҳитдан яхшилик — яхшиликнинг асосини ташкил этадиган маънавий гўзаллик қидиради. Бир қарашда у худди оддий, содда, ҳаммага маълум нарсалар ҳақида шеър ёзаётгандек таассурот қолдиради. Лекин чуқурроқ қаралса, бу соддаҳол шеърларда ҳаётнинг донолиги, инсон умрининг тажрибалари — гоҳо жуда аччиқ, аламли тажрибалари яширинган ётган бўлади.

Мана Шукрулло даврамизнинг ёмон урф бўлган ва кўпгина ачинарли фожиаларни келтириб чиқарган лоқайдлик ҳақида нима дейди:

У сенинг уйингга ўт ҳам қўймайди,
Енсанг, жон койитиб сепмайди ҳам сув.
Уйинг кул бўлади, у-чи куймайди,
Буйруқсиз ўрнидан жилолмайди у. —

Шукрулло лоқайдликни мисоли тирик бир мавжудотдек тасвирлайди. Унинг муздай совуқ нигоҳи ва турқига яраша ўхшатишлар ва сифатлашлар топади. Ҳеч нарсадан куймайдиган кимса — лоқайд! Жуда топиб айтган буни шоир. Лоқайд одамларнинг буйруқсиз бир иш қилмасликлари ҳам янада кучлироқ топиб ифодаланган. Зарари йўғу лекин ҳаммадан кўпроқ зиён келтирадиган афти чиройли ўзи машъум ҳодисани шоир шунай таърифлайди ва унга нафрат уйғотади.

Шукрулло ҳақида ёзган аксар танқидчилар унинг асарлари очиқдан-очиқ дидактикага мойиллигини қайд қилиб кўрсатганлар. Шоир ўз шеърларида дунё кўрган одам каби сўз айтади. Юрагида орттирган доноликни ўқувчилари билан баҳам кўргиси келади.

Кимлар жафо чекар, кимлардир сафо...
Ҳали бу дунёда ҳамма эмас тенг.
Дўстларим, оҳ чекиб деманг, «ҳаҳ дунё».
«Ҳаҳ одамлар, — денглар, — ҳаҳ, одамлар», — денг!

Шукрулло агар инсоф йўқолган бўлса, бунга дунё гуноҳкор эмас. Ҳаммаси инсоннинг ўз қўлида, дейди. Инсоннинг камолоти бориб-бориб дунёнинг ҳам камолотига айланади деган фикрни илгари суради. Ва барибир яна шунда ҳам у ўз услубига содиқ ҳолда шеърини дидактик сўз билан тугатади.

Умарали Норматов етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмидаги шеъриятимизнинг характерли хусусиятларини белгилар экан, «ҳозирги шеъриятимиз тараққиёти учун характерли тенденциялардан бири унда фикрлар ва туйғуларнинг, ҳатто шеърий шаклларнинг мураккаблашиб бораётганлигидир», деб ёзган эди. («Шарқ юлдузи», 1977, 4.)

Абдулла Орипов бу осон бўлмаган даврда ёзган шеърлари ва достонларида ўзига яқин сафдош шоирлар каби ўтмиш воқеаларига у ёки бу тарзда мурожаат қилади («Ҳаким ва ажал», «Бобур», «Ленин ва Мирзачўл», «Тошкент шаънига», «Ғафур Ғулом»), ижодига эпик (воқеабанд) шеър формалари — ҳикоят ҳамда ривоятларни олиб киради, ўзи ривоятлар тўқийди. Шеърининг лексик семантик тузилишида классик адабиётимиз ва фалсафамизга хос бўлган истилоҳ ва сўзларни ўз ўрнида қўллайди, уларга янгича маъно жилвасини бағишлайди. Кўпроқ ёш бўғинга мурожаат қилади, ҳаяжонли ўй-хаёлларини улар билан ўртоқлашади. Буларнинг бари маърифатли мураббий ва ота образига хос бўлган белгилардир.

Абдулла Орипов кейинги ўн йил орасида яратган асарларида ҳақиқат ва яхшилик концепциясини илгари суради. Кўпчилик асарларида шулар устида изчил фикр юритади.

Ленинча ҳақиқат ва социал адолат нормалари топталаётган ва четлаб ўтилаётган бир вазиятда ахлоқий идеалларимизни ҳимоя қилиш поэзиянинг зиммасига тушган эди. Шеърият ўзининг шу вазифасини анчагина пардали йўсинларда ва кўпинча юмшоққина қилиб ижро эта бошлаган эди. Бу жиҳатдан Миртемирнинг етмишинчи йилларнинг айни ўртасида ёзилган бир шеъри ғоятда характерлидир. Уни тўлиқ келтирамиз:

Дарахтларда куртак,
Ҳали эрта кўклам,
Гулзорларда на гул, на бир хуш ис.
Гулларда кўринмас ҳали ғунча ҳам,
Лекин гулзорини мақтайди раис:
Манави қирмизи, манави оқ гул,
Ахир гул-да бари, ҳа, очилади,
Ҳа, бутун қишлоққа атир сочилади.
Тўғри сўзлар раис, кўнглим тўқ.
Кечқурун бир нафас тўхтаб ўтишар,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Юлдуз ёйилганча ўтиришар ё...
Шунақа...
Ҳар ким ўз экканин мақтар эканда!

Шоир урчиб, болалаб ва борган сари сурбет бўлиб бораётган мақтанчоқлик ва кўзбўямачиликка шундай ишора қилади. Гулзор бу — Ўзбекистон дейсиз мисоли. Раис эса ҳали очилмаган гулларини кўкларга кўтармоқда. Бу ёқда меҳмондорчилик, базм, одат тусига кириб қолган «қўниб ўтишлар». Шу гуллар очиладими? — деб бироз ачитиб савол бераётган шоир кўз ўнгимизга келади. Кесатиқни фаҳмламаган раиснинг ўзига маҳлиё ишонч билан сўзлаши... Ва ниҳоят, шоирнинг оғир хўрсингани эшитилади: «Шунақа...» Мақтанчоқликлар бошланиб кетди энди. Буёғи нима бўларкин?

Ҳақиқатларни тор ва юзаки тушуниш шеъриятни чалғитади. Ҳақиқатнинг ўз қатъий ва қийин фалсафаси бор. Шуни англамаслик жўнроқ муҳокамаларга олиб боради.

Ўша пайтда жонглёрлик — сўз ўйинларига берилиш, сўзлардан, гаплардан шеър ясаш анча кенг тус олди. Одмигина шеърлар ва достонларга «порлоқ поэтик кўзгу», «шеъриятда ўз ярқироқ имзоси бор» деганга ўхшаш таърифлар, ҳамду санолар ўқилди. Бу ҳам адабий жонглёрликнинг бир тури эди.

Очил Тоғаев: «дардсиз шеър — совуқ мармардир, кўзга ялтираб кўрингани билан қалбларни ёндиролмайди», деб ёзган эди ўша йилларда («Шарқ юлдузи» 1977, 4). Юқоридаги шеърларда дард эмас, сўзлар совуқ ялтираб кўринади. Бундай шеърлар битта-иккита эмасди.

Шуниси равшанки, умуминсоннинг маънавий-руҳий эрки, камолоти, келажаги учун ярайдиган ҳақиқатларгина шеъриятга зўр қувват ва ўқ ўтмас қанот бағишлайди.

Абдулла Ориповнинг «Қўриқхона», «Учинчи одам», «Ишонч», «Оломонга», «Нозим Ҳикмат», «Савоб», «Бир сирки...» каби асарларида шундай катта ҳақиқатлар поэтик идрок этилади. Уларда эзгу орзулар бош мавқеда туради.

Инсоният ўз коллектив фаолиятида шундай бир нуқтага етиб келдики, виждон, инсоф, оқибат, меҳр-муҳаббат каби тушунчалар том маънода оёқости бўлиб кетиш хавфи туғилмоқда. Буни нима эканлигини тасаввур қилиш учун Андрей Вознесенскийнинг «Жар» репортаж-поэмасини эслашнинг ўзи кифоя. Душман қилмаган ишни ўз одамларимиз қилиб турганлиги инсон разолатда қай даражага етиши мумкинлигига очиқ ишора. Ахлоқсизлик, бевошлик, муқаддас нарсаларни менсимаслик реал тус олаётганлиги ва буларнинг оқибатлари қанчалар хунук бўлиши мумкинлигини ҳаммамиз кўриб-билиб турибмиз.

Тумтароқ нарсаларга маҳлиё бўлиб кетиш, сўзга амал қилмаслик, ғояларни илгари суриб, уларни бажармаслик, ёмон ишлаш, маънавий дунёдаги тартибсизликлар албатта, шеъриятнинг мундарижасига ҳам ўз салбий таъсирини кўрсатди.

Истеъмолчилар ва айниган одамларнинг сон-саноқсиз тўдалари пайдо бўлди. Шеъриятни ҳам истеъмолчилик воситасига айлантиришга анча уринишлар сезилди. Бу ҳодисаларнинг қанчалар кенг урф бўла бошлаганлиги КПССнинг кейинги икки йил ичидаги тарихий муҳим ҳужжатларида том маънода очиб ташланди.

Е. Евтушенконинг «Онам ва нейтрон бомба», «Фуку», Чингиз Айтматовнинг «Асрга тенг кун», А. Вознесенскийнинг «Руҳ меъморлари», «Жар», В. Распутиннинг «Ёнғин», В. Биковнинг «Кулфат тамғаси» каби асарлари руҳий қашшоқлик, коллектив истеъмолчилик психологиясининг айниган кўринишлари, бепарволик ва лоқайдликка қарши том маънода ўт очди. Улар турли ижтимоий тус олган иллатларга қарши умумхалқ ҳақиқатини бор овоз билан айтишни бошлаб бердилар. Курашга умидлантирдилар. Улар билан изма-из мамлакат тақдири ва келажаги учун катта аҳамиятга эга бўлган қарорлар қабул қилинмоқда. Қарорлар қоғозда қолиб кетмаслиги учун омманинг бутун ижодкорлиги ва ғайрати сафарбар этилмоқда.

* * *

XX аср уруш ва экологик таҳликаларидан зада бўлган инсон юракларида дунёни қўриқхонага айлантириш истаги туғилганлигига ажабланмаса ҳам бўлади. Тўқайга ўт кетган пайтларда одамларда адолат ҳисси ўткирлашиб бориши керак. Ер юзини ва унинг гултожи — инсон қалбини дахлсиз кўриш истаги ўзбек шоири хаёлида туғилган орзу эди. Шу тимсолнинг ўзи ҳам шеъриятимизда янгилик бўлди. У ўзида катта ижтимоий ҳаракатлар бошлаш зарурлигини ифодалади. Академик П. А. Николаев «ижтимоийлик реализмнинг структурасини ҳам белгилаб беради... Ижтимоийлик — йирик бадиий кашфиётларнинг манбаидир», деганда нечоғлик ҳақ («Литературная газета», «1985 йил, 26 июль).

Қадим мутасаввуфлар дунё — зиндон! — деганларида социал маъноли катта ҳақиқатни ифодалаб берган эдилар. Л. Н. Толстой: «Биз ҳаммамиз қамоқдамиз» деганда ҳам даврнинг трагедиясини англатган эди. Гамлет ҳам «Дания — зиндон» деб ўша қадим фожиага ишора қилади.

Йигирманчи асрнинг сўнгги чорагида яшаётган шоир учун дунё — қўриқхона. Шундай бўлмаса, дунёни ҳам, инсонни ҳам асраб қолиш мушкул. Дунё — қўриқхона деган образни давримиздан ташқарида тасаввур қилиш қийин.

Кейинги йиллар бадиий тафаккури муттасил эътибор бераётган ва катта бадиий умумлашмалар чиқаришга имкон яратаётган мажозлардан бири — ёнғиндир. Бир қатор асарларда ёнғин дунёга тушган ўт каби кенг умумлашма образга айланади. Е. Евтушенконинг «Онам ва нейтрон бомба», В. Распутиннинг «Ёнғин», Эркин Воҳидовнинг «Руҳлар исёни», ва «Бонг уринг», Абдулла Ориповнинг «Қўриқхона» каби асарларида дунё ёнғиндан огоҳ қилинади. Ёнғинга сабаб бўлаётган ҳодиса эса руҳий қашшоқлик, ахлоқсизлик, маънавий принципларнинг поймол этилиши. Дунё адабиётларида оламни сув ва тўфон босгани мотивлари жуда кенг ишланган. Етмишинчи йилларнинг сўнгги чораги адабиёти умумер миқёсидаги ёнғин мажозини яратди.

Адолат борлиққа она бўлмас, уни она каби парвариш қилмас экан, олам тўқайзорига бирвараккайига ўт кетади.

Асримизнинг бошларида яшаган тамил шоири (маккал кави) Субрамания Барадий теран фалсафий мазмунга эга шеърлар яратган. Қирқ ёшига ҳам етмаган бу ҳассос шоирни ибодатхона

www.ziyouz.com kutubxonasi

фили топтаб ўлдирган. Субрамания шу филни ҳаддан ортиқ севар экан. У худди бизнинг Ҳамзага ўхшайди. Субрамания одам дунёга нима мақсадда келиши ҳақида бир шеърида шундай ёзган:

Ҳар бир дилга матонат керак, Қўшиқларга хушоҳанг ва хушлаҳжа керак, Кучли қўлга ҳалол иш керак, Эслаб юриш учун яхшилик керак. Жаннатдай ҳаёт кўкдагина эмас, ерда ҳам керак. Ер жаннат бўлмоғи учун саховат керак. Адолат керак! Аум! Аум! Аум! Аум!

(«Иностранная литература», 1982, № 12)

Илғор революцион шеърият ер юзининг қаерида бўлмасин адолат ва яхшилик учун курашаверади. Бу унинг муқаддас вазифаси. Бўлмаса шеър нимага керак?

Абдулла Ориповнинг кейинги йилларда яратган шеърлари катта ижтимоий масалаларни ўз елкасига ортиб боради. Чиндан ҳам, социал салмоқдорликни бош ўринга қўйганда унинг шеърларида катта кашфиётлар юзага чиқади. Бу шеърлар саховат, имон, адолат учун талашади. Майда, бачкана ташвишларнинг қули бўлиб қолмасликка ундайди. Меҳрсизлик, таъмагирлик, шуҳратпарастлик, молпарастлик ҳақиқатнинг кўзига тупроқ сочади.

Шарқнинг классик шеърияти инсон учун қутлуғ билимлар манбаи бўлишга интилган. Ҳозирги замон шеъриятимизнинг энг яхши намуналарида ҳам шу қутлуғ анъананинг давомини кузатиш мумкин.

Абдулла Орипов шеърларида мунаввар маҳзунлик, нозик қочирим, ўткир киноя, кўтаринкилик ва порлоқ лиризм бирлашган, бир овозга айланган ҳолда келади. Чунончи, кўҳна иборалар унинг шеърий бандларига маърифатли илдиз ва ўзгача кўтаринкилик бахш этади:

Юртим, фақат сенинг қўлингдан тутиб,
Болангдай эргашиб кета олсам бас.
Сен пири комилсан, мен эса муҳиб,
Сени танимаган мени ҳам билмас.

Юртни улуғлаган шоирга у «пири комил» — яъни устоз бўлиб гавдаланади. «Пири комил» — тасаввуф терминологиясидан. Ҳозир камдан-кам қўлланади. Лекин шеърда у ҳам кўҳна маъносини сақлайди, ҳам ундан узоқлашади. Юрт одамни ҳаёт йўлларида етаклаб боргувчи, раҳнамолик қилгувчи устоздир деган ёрқин фикрни ифодалашга хизмат қилади. Юрт бу — инсон учун энг етук устоздир. Шунингдек, кўҳна, кам истифода этиладиган муҳиб сўзи ҳам бу ерда муҳаббатли шогирд маъносида келади. «Пири комил»нинг янги маъно товланишини бўрттиради ва таъкидлайди.

Бошқа бир шеърда «ўтмишу келажак бир зумда ёнма-ён» деган сатр ҳам бор. Шоир шеърларида ҳақиқатан ҳам, ўтмиш ва ҳозирги замон доим бирга. Шунингдек, кўҳна, бронзадай сирли йилтираб турадиган сўзлар ҳам замонавий тил билан узвий қовушган ҳолда келади.

Асқад Мухторнинг кўринишдан осуда, вазмин реалистик йўналишга эга шеърларига дунё минтақаларида чиқаётган ёнғинлар ўз безовта шуълаларини ташлаб турадилар.

Дунё қайнаб, ёниб ётибди,
Дунё ловуллайди дўзах ўтидай.
Инсон ҳаёти ҳам унда бир зумда
Ёниб кул бўлади,
гугурт чўпидай.

Шоир, инсон шу кетма-кет ёнғинларда ёна-ёна қонунлар, уставлар кашф этади. Лекин фақат умрнинг гугурт чўпидай зумда ёниб ўчишига даво тополмайди, деб айтади.

Асқад Мухтор шеърининг қаҳрамони ер қисмати, инсон умри мазмуни, ўткинчилик ва абадият, ўлим ва келажак ҳақида ўй суради. Ва дунё унинг кўпни кўрган, аччиқ-чучукни тотиган қаҳрамонига ҳамон тилсим, ҳамон ечиб бўлмас муаммолар калаваси бўлиб туюлади. Асқад Мухтор шеъриятида ҳаётий ва инсон проблемаларини жўнлаштирмайди, уларни бор, ўзига реал ранг-бўйи билан ҳаққоний ёритади. Унда акс эттириш — бадиий ҳаққоният анча юксак даражададир.

Ер қисмати ҳамон дилга ғулув солар,
Бу дунёнинг чақолмадим маъносини.
Муаммолар, муаммолар, муаммолар,
Мен ўғлимга қолдираман ҳаммасини.

Очиғини айтиш керак, кейинги ўн йил ўртасида ёзилган шеърий асарларда инсон ва унинг заминдаги ўрни, халқ ва унинг яратувчилиги ҳақида реалликлардан йироқ, тилёғлама сўзлаш бироз кучайган эди.

Реал тасаввурлар, реал кечинмалар, реал қарашларнинг ҳаётдагина эмас, адабиётда ҳам тарбия топмаганлиги сабабли инсон ҳақидаги поэтик тасаввурлар ва қарашлар ғоятда ҳашамдор ва муболағадор таърифу тавсифларга ўраб-чирмаб ташланар, у қўлидан ҳамма нарса келадиган афсонавий қаҳрамон қилиб кўрсатиларди. Сохта тавсифлар таъсир кучига эга эмасди. Улар ҳиди йўқ гулга ёки пуч ёнғоққа ўхшарди. Инсон ҳақидаги мавҳум ва умумий кўтаринки шеърлар ижтимоий ҳаётда авж олган дабдабабозликнинг ўзгинаси эди. Улар сохта тасаввурларни урчитарди.

Дабдабабозликнинг ва унга узвий боғлиқ ҳолда сохтагарчиликларнинг кучайишида ҳал қилувчи омиллардан бири йил сайин турли-туман воқеалар муносабати билан коллектив шеърий хатлар ёзишда кўринади. Уруш йилларида ўзбек халқи номидан жангчиларга ёзилган хат қаҳрамони она руҳи билан ўзини оқлаган ва тарихий момент учун яхши хизмат қилган яъни тарихий вазифасини ўтаган бўлса, етмишинчи йилларда ва ундан кейинги коллектив хатларга ҳеч қандай тарихий

www.ziyouz.com kutubxonasi

зарурат йўқ эди. Улар шу ўн йилликларда авжга мина бошлаган юбилейбозлик, йирик-йирик бўлиб қўр тўкиб мажлисбозлик ва тантанабозлик қилишларнинг ўзига хос бир кўриниши эди. Лоақал шу сатрларни қайд қилиб ўтайлик:

Ғафлат ҳам, офат ҳам сизга бегона,
Барини енгғансиз ғолиб, мардона,
Шу учун пахтамиз азиз, муқаддас,
Биз унга қўйганмиз ихлос ва ҳавас.
Оқ олтин — рўзғорда тўкин дастурхон,
Оқ олтин — бу иқбол, бу обрў, бу шон...

Бу ерда инсон ҳамма нарсадан узоқ бир чеккага суриб ташланган. Инсон эмас, нарса улуғланяпти ва ҳамма нарсадан юқори қўйилаяпти. Бойлик азизми, инсон азизми?

Мана ҳозир партиянинг бу давр ҳақидаги ҳужжатларидаги таҳлиллар ва баҳолардан сўнг бунинг қандай «шон», қандай «обрў» эканлиги яхши маълум. Лекин ўшанда бу реаллик ҳиссиётини тамомила йўқотиш натижаси эди. «Тенги йўқ моҳир», «валломат», «алп соҳибкор», «ботир», «қодир», «олтин қўл», «пахтазор шунқори», «лукмон», «аллома» каби таърифлардан меҳнаткаш, ҳақиқатан ҳам чинакам меҳнаткаш деҳқоннинг боши айланиб кетадиган даражага келган эди. Чин меҳнат кишисидан қанчалар йироқ бу тавсиф-таърифлар!

Мана шундай шароитда Эркин Воҳидовнинг «Бизлар ишлаяпмиз» деган асари дунёга келди. У пахтакор ўзбек деҳқони меҳнати асл мағзини реалистик ифодалабгина қолмай юқоридаги каби осмонўпар, кишиларни чалғитадиган, ишдан қолдирадиган васфбозликларга ҳам кучли зарба берди. Лекин афсуски, ҳушёр, соғлом қарашларнинг қарор топмоғи учун яна бир неча йиллар керак бўлди. Унгача эса тумтароқ коллектив назмбозлик давом этаверди.

Миртемир эҳтимол шундай ҳолларни кўриб айтган бўлса керак, «халқим нима бўлса, мен ўша бўлдим» деб! Ва яна ўзини ўзи овутишга, келажакка ишонч билан қарашга ўзини мажбур қилади: «Юрагим бўғилма, ўртанма бунча!» Зилдай оғир ҳақиқатлардан, ясама муносабатлардан безган дил изтироблардан туғилмадимикин бу аччиқ сатрлар? Уларда эҳтимол ўша йилларнинг фожиаси бордир, лекин улар ҳаққониятдан дунё юзини кўрган эди. Тумтароқлик кўпгина ижодкорларнинг шеърлари, достонларига қараб томир отди. Реалистик фикрлашга эҳтиёж ва талаб қолмаган жойда жилвасозлик ва буюк бўлишга уринишлар тез кўзга ташланар экан.

Мен — Жаҳонман,
Мен ўзимга сиғмайман!
Мен — Замонман,
Ўз сўзимга сиғмайман!

Бу дунёсининг дунёсиман,
Ўзиман.
Мен — Инсонман,
Дил розимга сиғмайман!

Бу шеърда замондошимиз улуғланмоқчи. Лекин бу тумтароқ «улуғлаш», «гигантомания» ўша хатлар, сохта кўрсатмалар руҳидан ўсиб чиқмадимикин? Бундай шеърлар озмунча эмас. Улар катта бўтана дарёча келади. Лекин бу бўтана сохталик «дориси» билан заҳарланган ва у қирғоғида майса-дарахт униб-ўстирмайди. Буларнинг бари ўй, дард бўлмаган ерда уларнинг ўрниларини эгаллайдиган гаплардир. Бошқа бир шоиранинг етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида ёзилган машҳур пахтакорга бағишланган достонида «ишқ маликаси», «севги маликаси», «хумо қуши», «қушлар подаси учар у ёққа — ёр даласига», «тун... қоқ ярим кечада мастоналик бошланди дилда» каби оҳанжамали васфлар нечалаб саҳифаларни тўлдиради.

Шу ҳодисаларни назарда тутиб бўлса керак, Нуъмон Раҳимжонов ўша йиллар шеъриятидаги интеллектуаллик, публицистик фикр билан фалсафий ўйларнинг синтези ҳақида фикр юритаркан, кўпгина шоирлар илмий-техника инқилоби даврининг ташқи белгиларини кўрсатиш ва қайд этиш билан чекланиб қолаётганликларини ёзади: «Теран психологик кечинмалар, ҳис-туйғулар ҳамда ўйлар, фикрлар талқинисиз ҳар қандай шеър (Сайёр, Охунжон Ҳакимов, Олимжон Холдор, Тўлқиннинг баъзи шеърлари, Анвар Ҳожи, Шамси Одил ва бошқа ижодкорларнинг кейинги йилларидаги аксарият шеърлари) гарчи замонавий мавзуларда ёзилган бўлса ҳам, китобхонда чуқур таассурот қолдирмайди. Уларда энг асосийси, оригинал шеърий образлар етишмайди».[1] У кўп шеърлар оддий маълумотлардан юқори кўтарилмаётганлигини куюниб ёзади, булар шеър эмас, шеърнинг совуқ кўланкаси деб фикрини хулосалайди. Оригинал образлар йўқлигининг тагида ҳам яна ўша тумтароқлик ва сохтакорлик касали ётибди.

Доно одам билан учрашув ҳам, мулоқот ҳам доим мароқли. Лекин айрим ҳолларда биз доноликни насиҳатбозлик деб тушундик. Насиҳатбозлик эса чиройли сўзларга ўралди. Ва насиҳатбозлик ҳам шеърнинг зиммасига юкланди. Шеър ўқувчи ва замон, умумадабиёт олдидаги гўзаллик ваколатини йўқотиб қўяёзди.

Ошиқларнинг тўсманг йўлини,
Севишганлар қадрига етинг.
Оғритмангиз тоза дилини,
Ошиқларга гулдаста тутинг!..

Бизда шу тахлитдаги «гаплар» ва «насиҳатлар», «яхши маслаҳатлар»дан ташкил топган неча юзлаб (ҳа, муболаға эмас, неча юзлаб!) китоблар чиқди. Бундай шеърий парчаларни, бутун-бутун достонларни Н. Нарзуллаевдангина эмас, бошқа неча ўнлаб шоирларнинг тўпламларидан ҳам келтириш мумкин. Лекин адабиётда ҳукмрон бўлган мавжуд ҳолатни тушуниш ва тўғри баҳолаш учун шунинг ўзи ҳам эҳтимол кифоя қилади.

Бадиий ҳодисалар бизнинг даврimizдагина эмас, илгари замонларда ҳам бўлган. Ўшандай тажрибаларга қараб туриб буюк ёзувчи М. Е. Салтиков-Шчедрин шундай деб ёзган эди: «Равшан

[1] Н. Раҳимжонов. Қалб ва фалсафа, «Шарқ юлдузи», 1978 йил, № 9.

www.ziyouz.com kutubxonasi

англанган ғоя бўлмагач, бадиий асар олақуроқ тасодифларнинг йиғиндисига айланади, унда ҳатто усталик билан чизилган образлар ҳам ўзларининг кўп қимматли томонларини йўқотиб қўядилар...» Ёзувчининг фикрини давом эттириб, бизнинг мисолларимиздан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, равшан ғоя бўлмаганда ва ёхуд у ғоятда юзаки англанганда образларгина эмас, сўзлар, чиройли сўзлар ҳам ўз маъносини йўқотади, сўзларнинг тасодифий «олақуроқ» йиғиндисига айланади.

Бундай шеърларнинг ёзилишида ва урф бўлишида шоирларнинг ўзидан ҳам кўра мавжуд умумий кайфият айбдордир. Шу кайфият кўп шоирларни ўз сўзига жавобгарлик ҳис қилмаслигига олиб келди.

Гулчеҳра Нуруллаева «Мен олис юлдузлар мадҳига тўйдим» (1981) шеърини тумтароқликка қарши қуйидаги сўзлар билан тугатади:

Бас, етар, қуруқ сўз, қуруқ олқиш-ла
Уларга термилиб ўтгувчи фурсат.
Сен мени юлдузлар юртига бошла,
Сен менга уларнинг ўзини кўрсат.

Усти ялтироқ ичи қалтироқ назмбозликлардан безиб айтган шоира бу фикрларини. У реал ҳақиқатни ёзишга чоғлаяпти ўзини ва ҳамкасбларини. Қуруқ олқишбозлик айни авжига кирган бир паллада шоиранинг бундай шеър билан чиқиши сергаклик, тетик фикр юритишга ундаган эди.

Лекин ғалати бир ҳол шундаки, шоиранинг ўзи пуч сўзларга, пуч шеърларга қарши чиқиб, айни бир пайтда ўзи ҳам айрим шеърий парчаларида шу нарсага йўл қўяётганлигини сезмай қолади. У «Болаликда жуда-жуда ишонар эдим Катталарнинг менга айтган эртакларига» деб бошланадиган, энди у эртаклар мен учун ҳаётнинг нақ ўзига айланди, барини турмушнинг ўзида кўряпман деган мазмундаги шеърини қуйидагича якунлайди:

Мен ҳали ҳам ишонаман дев, шайтонларга,
Яхшикнинг фариштадек ҳотамларига.
Энди улар менинг учун эртакдан чиқиб,
Айланишган ер юзининг одамларига...

Бу гаплар, қуруқ умумий мулоҳазадан юқорига кўтарилолмаган ва бунинг устига «фариштадек ҳотамлар» тумтароқлиги билан ишонтирмайди.

Афтидан, «Ўз даврининг реалистик ҳақиқатини» (Салтиков-Шчедрин) ифодалашга интилаётган энг яхши шоирларимизга ҳам инсон тўғрисида муболағадор ва «болохонадор» қуруқ сўз юритиш одати ўз таъсирини ўтказмай қўймаган эди. Умумий «касалликнинг» асорати талантли шоирларимизнинг айрим асарларида ўзини сездириб туради.

Шеъримиз ўша кенг тарқалган васфиятчилик доирасидан, унинг шеърият оёғига ҳа деса ўралишаётган чилвирларидан қутулиб чиқиб келаётган эди.

Васфиятчилик эса, шеъриятда беҳад зарур бўлган акс эттириш ҳақиқатининг акси, тўғрироғи, унинг йўлидаги тўғаноқлардан эди.

Наим Каримов «лирик шеър катта руҳий энергияни талаб қилади», деганда ҳақ эди. («Шарқ юлдузи», 1977, № 4). Шеъриятдаги тумтароқлик ҳам ва унга басма-бас, балки унинг тўғридан тўғри акси ўлароқ майдонга чиққан жўнлик ҳам ижодкорларда мана шундай танқидчи айтаётган руҳий энергиянинг йўқлигидан дарак беради. Ялтироқбозликка қарши чиққан жўнлик, яъни ўта одми фикрлашга интилиш шеъриятга кўп ҳам катта муваффақиятлар келтиргани йўқ.

Бақирлаб қайнайди кўз қозонида
Ҳам нурли, ҳам нурсиз алам ёшлари...

деб тасвирга берилади яхшигина қўшиқлари билан ном қозонган шоиримиз «Шаҳло» деган достонида. Бу ялтироқликнинг жўнликка айлана боришидаги метаморфозалар. Шеърида реалистик фикрлашга интилаётган бошқа бир шоиримиз ёр кутиш изтиробларини қуйидагича тасвирлайди:

Хиёбонлар — яшил бир йўлак.
Унда яшар сирли иштиёқ,
Ранги бўлак, оҳанги бўлак.
Менга насиб — билмоқ истадим,
Кулфат сендан
Ёки хандалар.
Келгайми бахт,
кетгайми бахтим —
Ерга тушган гўё тангалар...[1]

Учрашувга келган кишининг шубҳаларга толиши, бахт ва бахтсизлик ҳақида ўйларга берилиши табиий. Афтидан, у ҳаётда анча қийналган инсон ва биз унинг қийналаётганига, келажагига ишонч билан қарай олмаётганига тушуниб, ачиниб турамиз. Лекин унинг бахтни ҳам, бахтсизликни ҳам ерга сочилган тангаларга, уларнинг овозига қиёс қилиши бизга ҳиссиётларни жўнлаштириш, ҳатто уларни ерга уриш бўлиб туюлади. Буни соддалик деб аташ ҳам мумкин эди. Лекин соддаликнинг чегарасини белгиламаганда, унинг меъёри унутилганда, у албатта, хоҳ шеъриятда бўлсин, хоҳ бошқа санъат турларида бўлсин, жўнликка айланиб кетади. Бундай ҳолатларда санъат баркамол бир кўринишларида эмас, эмбрионал ҳолатда намоён бўлади. Шеъриятда санъат эмбрион даражасида бўлса, бу энди тугал жўнликдир. Албатта, эмбрионализм реализм ичига яширинишга уринади. Лекин аслида реализмга бутунлай ётдир. Реализм юксак санъаткорликни ва мундарижа бойлигини тақозо этади.

---

[1] Омон Мухторов. Ёғду, т. 1979 й. 66-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ижодкор Маҳкам Маҳмудов Олимжон Холдорнинг етмишинчи йилларда чиққан шеърий тўпламлари ҳақида фикр юритаркан, кўпроқ диққатни шу жўнлик масаласига қаратади. «Олимжон Холдор узоқ йиллардан бери шеър ёзади, кўплаб китоблар чиқарган. Улардаги шеърларнинг мазмуни жуда тўғри, қофиялардан хато топиш қийин. Ўқувчи шоирнинг гапларини ўқиб «тўғри» деб қўя қолади. Чунончи, шоир «Қуёш бутун борлиққа нур сочяпти, шунинг учун кувончим чексиз», деган маънода ҳайқириб ёзади. Ўқувчи эса қуёш нури тушмаётган жойлар, пастқамликлар, ҳатто музликлар ҳам борлигини билади. Шундай қалби муз одамлар борки, уларга саратондаям яқинлашишга қўрқасиз...» Тўғри гаплар ҳам тинимсиз такрорланавергач, гарчи шеър сатрида бўлса-да, барибир, жўнликка айланади. Шеър бирёқламалик билан ҳеч қачон ўқувчи эътиборини қозонган эмас, мақолада ҳозирги шеърга қўйилган талаб — шеърда реализм талаби, мотивларнинг ранг-баранглиги талаби — тўғри ва жўнлаштиришга қарши эътирозлар ҳам ғоятда ўринлидир.

«Ҳайқириб» шеър эмас, «гап» ёзиш, «гаплардан» шеър чақиримлари ясаш ўқувчиларнинг шеърга бўлган ишончи сусайишига олиб келган эди. Шеърият аввало ўқувчининг дидини ва ҳиссиётларини тарбиялайди. «Гап» ёзадиган қаламкашлар ана шу нарса билан ҳисоблашмайдилар. Ўқувчи уларнинг номларини танийди. Уларнинг ахир қанчалаб китоблари чиқди. Лекин минг афсуски, улар шеъриятимизга сезиларли бир янгилик, янги ғоя олиб киролмадилар. Замондошларнинг ақл ҳамда юракларига олижаноб таъсир кўрсатолмадилар.

Аксар қаламкашлар ўзларига талабни сусайтириб юбордилар. Талаб ва масъулият сусайган ерда унинг ўрнини албатта сермаҳсуллик, нафосат ўрнини «гаплар», образлар ўрнини «ясама гуллар» олди. Шунинг учун ҳам юқоридаги мақолада «қани шоирнинг шеърларида тафаккур жилолари? Қани унинг ҳаётни нозик-нафис, поэтик идрок этиши? Қани унинг дунё кезиб орттирган поэтик кашфиётлари?»— деган саволлар қонуний. Ўқувчилар бундай саволларга жавоб кутадилар. Лекин қани жавоб?

Бу ерда ҳам акс эттириш ҳаққонияти бузилган, бу ерда ҳам руҳий бойлик йўқ, мана, нима учун саволлар жавобсиз қолади.

Бу ўринда хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида замондошимиз инсон ҳақидаги кўтаринки тасаввурлар шеъриятда умумиятчилик, тумтароқликнинг зўрайишига сабаб бўлди. Кадрларнинг айниши поэзиянинг сифатига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Декларативлик инерцияси давом этди. Бор ютуқларни ҳаддан ташқари бўрттириш, қийинчиликлар, турли ҳаётий, маънавий муаммоларни хаспўшлаш, муваффақиятларни юзаки улуғлаш сўзнинг қадри пасайишига олиб келди. Озод Шарафиддинов куюниб ёзгандай, ўртамиёначилик кучайди. Ҳа, бадиий шеър сўзининг қадри пасайди. Маълум бўлдики, шеър сохта ғалабалардан руҳланолмас экан. Лекин бу каби нуқсонлар ҳукмрон тенденция тусини олди дейиш тўғри бўлмас эди. Инсонни унинг табиат ва жамият билан чамбарчас алоқада, узвий бирликда ҳаққоний акс эттириш, социал ғояларни ўртага ташлаш, ҳаётни унинг ранг-баранглигида фалсафий интеллектуал идрок этиш — шеъриятимизнинг бош реалистик тасвир йўлида турди. Шеъриятнинг энг яхши асарларида шу ижобий тенденциялар ривожланиб борди ва умумий жараённинг моҳиятини белгилаб берди.

Ижтимоий адолат принципларининг бузилиши, жамият тараққиёти қонуниятларини менсимаслик, уларни очиқдан-очиқ ҳисобга олмаслик оғир ахлоқий-маънавий оқибатларни келтириб чиқарди. Мақтанчоқлик ҳам социал адолат принципининг бузилиши натижасида юзага чиқди. Бу шу даражага бориб етдики, айрим ўртамиёна асарлар Толстой ва Шолохов асарларига тенглаштирилди. Ижтимоий адолат принциплари бузилганда, ўлчовлар ва баҳолашларда бевошликлар рўй бериши ажабланарли эмас экан.

Лекин буларнинг бари шеъриятда шиддат билан куртаклаб келаётган танқидий йўналишни четга суриб юборолмади. Бу танқидий оқим Эркин Воҳидов, Асқад Мухтор, Абдулла Орипов, Шукрулло, Рауф Парфи, Миразиз Аъзам, Ҳалима Худойбердиева, Омон Матжон, Гулчеҳра Нуруллаева, Ойдин Ҳожиева, Жамол Камол, Муҳаммад Солиҳ ва яна бошқа бир қанча истеъдодли шоирлар ижодида кучайиб борди. Бунда албатта, илғор рус шеърияти, кўп миллатли совет адабиётининг энг яхши намуналари, грузин, қозоқ, Болтиқбўйи, Украина шоирлари асарларининг таъсири ҳаётбахш роль ўйнади.

Маънавий-ахлоқий принципларнинг қадрсизланишига қарши кураш анча кескин асарларни майдонга ташлади. Халқчиллик асосида таъсирчанликни кучайтиришга томон ҳаракатлар рўй берди. Бу шоирлар ривоят, ҳикоят, ҳангома, латифа, тўртлик, рубоий, маснавий каби шакллардан усталик ва маҳорат билан фойдаландилар. Киноя, истеҳзо, зарофат танқидий йўналишнинг узвий хусусиятлари сифатида жараёнга жон ва қон бахш этди. Абдулла Ориповнинг «Тарбия», «Самовий меҳмон...», «Тулки фалсафаси», «Шарқ ҳикояси», Эркин Воҳидовнинг «Бонг уринг», «Оқсоқол», «Чумолилар жанги», «Сен менга тегма», «Сен яхшисан...», «Донишқишлоқ латифалари», «Сиёсий сабоқ», Омон Матжоннинг «Ҳаққуш қичқириғи», «Майсалар ва гиёҳлар китоби», Рамз Бобожон, Ҳалима Худойбердиева, Шукрулло, каби шоирларнинг актуал шеърий туркумлари ва сиёсий достонлари пайдо бўлди. Улар ичида давр синовига дош берган энг яхши, энг гўзал, энг ҳаққоний асарлар шеъриятга ранг-баранглик, ҳаётбахш теранлик ва фикрий кенглик, соғлом тон ва йўналиш берди. Бундай асарлар шеъриятимизнинг юрагида маънавиятнинг пўлат устуни бўлиб турди. Унинг қаддини кўтарди. Улар мисолида ўзбек совет шеърияти умумиттифоқ довонларига чиқди. Евтушенко, Вознесенский, Сулаймонов, Рождественский, Казакова, Вациетис, Қаноат, Бахтиёр Ваҳобзода, И. Драч, Шота Нишнианидзе, Визма Белшевиц сингари янги кучли тафаккур ва маҳорат қудратига эга бўлган совет шоирлари яратган, даврнинг илғор поэтик фикри мужассамлашган асарлар қаторида албатта мана шу ўзбек шоирларининг шеър ва достонлари ҳам бор.

Руслар фол очиб ўтиргандан кўра сақланган яхши дейдилар. Шеърият ўзининг энг яхши асарларида қалбаки муваффақиятларга фол ўқишдан сақланди. Ўткир, кескин ижтимоий муаммоларни ўртага ташлашдан юз бурмади.

Асқад Мухтор меҳнат поэзияси юзада ётмаслигини яхши тасаввур қила олди:

Меҳнат қилган ўзи билар
Унинг ички зиёсин.
Сўзлаб бериш мушкул экан
Меҳнат поэзиясин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шеърият меҳнат поэзиясини сўзлаб бериш мушкул эканлигини теранроқ англай бошлади саксонинчи йилларда. Поэзия шу меҳнатнинг ички зиёсини — олижаноб маъносини топиши шарт экан. Асқад Мухтор «Сизга айтар сўзим» китобига кирган шеърларидан бирида: «Шунчаки мен учун ҳамма нарсадан Инсонга марҳамат ҳисси муқаддас», дер экан, марҳамат ҳисси билан бир қаторда қаттиқ талабчанлик ва халқ ҳаётида азалдан шаклланган ахлоқ-одоб принципларига оғишмай амал қилиш заруратини ҳам шарт қилиб қўяди.

Уйғун, Зулфия, Шуҳрат, Рамз Бобожон, Шукрулло, Ҳусниддин Шарипов, Зоҳиджон Обидов, М. Жалил, О. Мухторов, Ҳ. Саъдулла, Г. Жўраевнинг энг яхши актуал шеърий асарларида уруш ва тинчлик, совет халқининг фашизм устидан оламшумул ғалабаси, Ленин ва инқилоб, Илмий-техника революцияси ва инсон маънавияти каби мотивлар ва мавзулар етакчилик қилди. Давр ҳақиқатларини юзага чиқаришга интилиш кучайди. Албатта, бу ўринда ҳам сўзбозликдан, публицистик шовқиндан, маълум ҳақиқатларни қайта-қайта кашф қилаверишдан, сиёсий қайдбозликлардан тўла ва бутунлай қутулишга эришилмади. Айниқса, шеърга кўпдан бери эргашиб келаётган машъум риторика эндиги кунларга келиб буткул анархизм тусини олди.

Гулчеҳра Нуруллаева бир шеърида шамолни улуғларкан, у ҳаётга тоза ҳаво олиб киради дейди. У адолатни шу тоза ҳаво олиб кирадиган шамолга қиёслайди:

Лекин биламанки, инсон ҳаётин
Жаранг бермоғи-чун борки торлари
Керакдир юраклар мувозанатин
Шамолга ўхшаган жонкуярлари.
У бор. Жуда улуғ. Жуда каттакон.
Адолат дейдилар эл қўйган оти.

Лекин уни этар гоҳи қатағон
Ҳар кимда бор бўлган ўз «Адолати».
Яширмоқ не ҳожат!! Гоҳида очиқ:
— Адолат бу менман!— деймиз беҳазил.
Шундан гоҳ райкинлар кулгуси аччиқ,
Шундан гоҳ Абдулла шеърлари ҳазин.

Инсонда ана шундай умумқимматли адолат ҳисси тарбия топмагунча, унинг шахсий ҳақиқатлари умумжаҳон ҳақиқатлар билан гармоник бирликка келмагунча маънавий-руҳий камолатнинг йўллари тўла очилиши қийин. «Кичик адолат» эгалари одатда тор манфаатлар доирасидан кўтарилолмайдилар.

Адолат ҳисси билан ўйнашиб бўлмайди. Адолат сўзи билан ҳам. Савдолашиб бўлмайди бу сўз билан! У сиёсий савдо мавзуси эмас. «Адолат бу — менман!»— дейдиганлар албатта адолатсизликларга йўл қўядилар. Адолат эгоизм (у қандай кўринишда ва қандай либосда бўлмасин) пўстлоқ ва пўчоқларидан халос бўлгандагина умумқиммат, умумаҳамият, умуммоҳиятга эга бўлади. Одамнинг юрагида доим адолат жилғаси оқиб, айланиб туриши керак. Шунда у бошқа одамлар, бошқа халқлар, бошқа мамлакатлар кўксида оқадиган шу каби жилғаларга табиий қўшилиб боради. Бўлмаса бу жилға қурийди. Миртемирнинг бир шеъри бор:

Шопириб-шопириб Шодмонжонга суз,
Ўпириб-ўпириб Ўрмонжонга суз,
Қарама ҳеч кимнинг қош-қовоғига
Санамай саккиз де, ўйламай тўққиз.

Миртемир Пушкин эпиграммаларига ўхшаб кетадиган бу тўртликни «Куниng келипти-да...» деб номлайди. Шоир ошна-оғайнигарчиликка ғайри ахлоқий ҳодиса деб қарайди. Тақдир тақозоси (тўғрироғи, таниш-билиш қилиб қулоқбошига чиқиб олган) билан амал курсисига ўтирган ва сўнг уни ўз тўдаси, ўз ошна-оғайнилари манфаати учун хизмат қилдирган аллакимга (шоир унинг кимлигини аниқ билади) аччиқ, киноя сўзларини отади. Амал курсисига ўтирган одамни даврада қимиз сузиш ихтиёри берилмиш кимсага ўхшатади. Қимиз сузувчида инсоф бўлмаса, у фақат ўз яқинларинигина сийлайди, даврада фақат уларнигина пайқайди. У яқин ҳамтовоқларини тўйдираётгани, уларнинг кўнглини овлаётганидан боши осмонда, ўзини билмай кеккаяди, оғзига келганини сўйлайди, деганй деган... Шоир ошна-оғайнигарчилик туфайли бўлаётган адолатсизликка очиқ ишора қилади. Тақсимот бузиляпти. Ваҳоланки, тақсимот ҳар тарафлама социал адолат бўлишини талаб қилади. Шеърнинг социал мағзини унинг сарлавҳаси янада бўрттириб кўрсатади. Халқ тасодифан лавозимга кўтарилган ва босар-тусарини билмай қолган кишига бошини чайқаб: «ҳа, куниng келипти-да...» дейди. Шу тугалланмаган иборада қанча маъно, қанча муносабат бор. Эрта-индин адолат ўз ўрнида қарор топишига қатъий ишонч ифодаланган унда.

Миртемир ўзбек совет шеъриятига «бахшиёналик» мотивини биринчи бўлиб олиб кирган шоирдир. Бахшиёналик Султон Акбарий, Қуддус Муҳаммадий, Тўра Сулаймон сингари шоирларда ҳам услубни белгилайдиган кўрсаткич, Бахшиёналик — халқ достончилигимизнинг ифода воситалари, образ яратиш усуллари, ритмик бойлигидан ижодкорона фойдаланишда кўринади.

Совет шеъриятидаги бундай бахшиёналик аслида Ғафур Ғуломнинг «Кўкан батрак» достонидан бошланади. Янги воқелик, янги қаҳрамон ҳаётини тасвирлашда Ғафур Ғулом куйланадиган шеър усулини қўллади. Лекин бу ҳали бахшиёналик эмасди. У ёзма шеъриятимизда Миртемир кашфиётидир.

Бахшиёналик — бу рост сўзни дангал айтишдир. Халқона ошкораликдир. Чиндан қайтмаслик, аччиқ воқеликдан юз ўгирмаслик ва буларни яна халқ бахшиларининг ўзидай қилиб куйланадиган шеърга солиб айтиш — бахшиёналикдир.

Миртемирнинг ана шундай тўртликларидан яна бирига эътибор қилайлик:

Бирга эдик чоғи пода боққанда,
Тоғу тош гулдираб чақмоқ чаққанда,
Бирга эдик чоғи дўл ҳам ёққанда,
Четда қолдик нечун дўлана қоққанда...

Бу шеър «Бирга эдик...» деб аталади. Бу ерда ҳам гап адолатнинг бузилиши устида боряпти. Адо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

латнинг ҳар қандай бузилиши инсон учун талафотдир. У қандай бўлмасин юракни яралайди. Шоир сафдошига мурожаат қилаётгандек. Ҳаётнинг оғирчиликларини бирга тортиб, энди адолат бўлади, оғзимиз ошга етади деб турганда... дўстни очиқ дастурхонга йўлатмадилар.

Яна социал тақсимотнинг бузилиши ҳодисаси...

Миртемирнинг бахшиёналари шеъриятимизнинг кейинги ўн йил ичида шаклланаётган янги бўғинига ижодий туртки берди. Ҳалима Худойбердиева, Усмон Азимов, Йўлдош Эшбек, Мирза Кенжабоев, Эшқобил Шукуров, Сирожиддин Саидов, Азим Суюн, Зулфия Мўминова ва яна бошқа бир қанча ёш шоирлар бахшиёна мотивларини севиб ишлай бошладилар.

Ватанга, тупроққа севги, олчоқликка нафрат ёшлар бахшиёналарининг марказида туради. Ёш ижодкорларнинг бахшиёналарида бахтсиз севги, айрилиқ, ўтмишда она тупроққа бостириб кирган ёвга қарши халқ қаҳрамонларининг курашлари, жўмардлик, олижаноблик романтик кўтаринки, кучли экспрессив бўёқлар билан ифодаланади. Бахшиёна лиро-эпик шеърнинг замонавий янги турларидан бири сифатида шаклланиб келяпти. Шеърга янги тўлқин, янги таъсирчанлик имконини беряпти. Шоирни халққа яқинлаштиряпти. Айниқса, Самарқанд — Сурхон регионидан адабиётимизга келиб қўшилаётган ёш ижодкорлар қулоқлари халқ оҳангларига ўрганганлиги учун ҳам бу усулдан яхши фойдаланмоқдалар.

Майсага эзмайман деб айтдим,
Дарахтга кесмайман деб айтдим,
Тупроғимга сен деб ўлсам,
Оғриқни сезмайман деб айтдим.

Усмон Азимовнинг «Бахшиёна» туркумидаги Эломон бахши ана шундай дейди. Шоирнинг қаҳрамони ўзига қимматли нарсалар ҳақида қовурилиб, жўшиб, дуди фалака кўтарилиб сўз юритади. Ўз миллий туйғуларини жўшқин бир шиддат билан тасдиқлайди.

Шу билан бирга бошқа айрим «бахшиёналарда» фикр торлиги, сўзларни уюм-уюм қилиб ишлатиш, баъзан эса миллий ифтихор ҳодисаларини торайтириб юбориш ҳоллари учрайди.

Ўзбекнинг дўпписи бошида анвор,
Белбоғи ва тўни мисоли дўст-ёр.
Сийму зарин олсанг олгину аммо
Тегма
Дўппи,
Белбоғ,
Тўнига
зинҳор!!

Ҳассос шоир Азим Суюннинг «Қадимги Нурота қўшиқлари» туркумидан келтирилаётган парчада миллийликни торроқ рамкаларда тушуниш сезилади. Дўппи, белбоғ, тўн — ифтихор предмети бўлолмайди. Ифтихорни либос ва унинг турли атрибутлари белгиламайди. Жуковский рус боярлари ёки мужикларининг либосларини мақтаганми? Гёте-чи? Шекспир-чи? Петефи-чи?

Ҳусниддин Шарипов «Ернинг тортиш кучи» деган шеърида ҳозирги замонда инсон зиммасидаги юк ҳақида шундай ёзади:

Ернинг тортиш кучи йўқолса бехос,
Ҳаволаб кетарди жамики одам.
Дафъатан завқиёб бўлса-да парвоз
Таянчсиз яшамоқ қийин жуда ҳам.

Ернинг тортиш кучи инсонни такрор
Тўрт буклаб тиқиши мумкин тупроққа.
Катта билим керак, буюк куч керак
Ернинг юзасида омон юрмоққа.

«Чорқирра қатралар» деган туркум ичига кирган ушбу шеърда бир қарашда оддий гап тагида анча вазмин фикр сингиб ётибди. У инсонни мурдадил бўлмасликка ундайди. Инсон табиатда ўз билими ва яратувчиликка хизмат қиладиган иродаси билан шарафли. Шулар бўлмаса, ер инсонни ўз шиддатли комига тортиб кетади.

Аммо ёшларимизнинг эҳтирос билан ёзилган бахшиёналарида зўр маънавий таянчга эга бўлган қаҳрамонлар етишмаяпти.

Бахшиёналарда ва яна бир қанча ёш шоирларнинг ижодида учраётган «қадим қўшиқлар»да анча-мунча декоративлик ва тақлидийлик кўзга ташланади.

Бахшиёналар ва қадимги қўшиқлар» юксак бадиий–ғоявий мундарижага эга бўлган ҳолларда шеъриятимизнинг янгиланишига, мотивлар ва тематиканинг жонланишига ҳисса бўлиб қўшиляпти.

Янги нафас билан қалам тебратаётган ёш шоирларимизга «бахшиёналар» ва «қадимги қўшиқлар»да қандайдир романтик туманли, миллий ўзига хослик, поэтик жозиба бордек туюлмоқда.

«Шамолдай қотиб қолган» (Ибн Сино), лекин юракни ўртовчи, англанмаган символларга тўлиқ бу қадим оҳангларда ҳақиқатан ҳам оҳанрабо борми? Бор бўлса, уни энди шеъриятга келаётганлар балки ихтиро қиларлар.

* * *

Поэзиянинг ўзини янгилайдиган одамлар бўлади. Улар шеъриятга янги йўл, янги қараш, янги усуллар ва янгича мундарижа таклиф қиладилар.

Шеъриятимизга етмишинчи йилларнинг ўрталаридан шундай янги нафасли ёш қаламкашлар қадам қўйдилар.

Миразиз Аъзам, Рауф Парфи, Муҳаммад Солиҳ, Усмон Азимов, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон, Қутлибека Раҳимбоева, Мукаррама Муродова, Йўлдош Эшбек, Анвар Обиджон, Саъдулла Ҳаким, Тоҳир Қаҳҳор, Азим Суюн, Садриддин Салимов, Юсуф Жумаев, Турсуной Содиқова, Мирза Кенжабоев, Икром Отамуродов, Муҳаммад Раҳмон, Сирожиддин Саидов каби ижодкорлар етмишинчи йилларнинг ўрталарида шеъриятга тоза ҳаво каби кириб келдилар.

Миразиз Аъзам ўз шеърларида маънавий-ахлоқий максимализм тарафдори бўлиб кўринади. Инсон адолат, озодлик, ўзгалар бахти-иқболи учун кураш олиб боргандагина ўз инсонлигини,

www.ziyouz.com kutubxonasi

гуманизмини тўла намоён қилади. Яхшилик учун курашдан тойган ва ё турмуш зарбалари остида бу қутлуғ ишдан юз ўгирган, «ер бағирлаб қолган» шахсларнинг маънавий-ахлоқий қарашларини ёқламайди. Шоирнинг позицияси шундай: инсон идеаллари учун курашдан воз кечиб, енгил-елпи яшаш инсон шаънига тўғри келадиган иш эмас. Бунда у оралиқ, ўртача йўлларни қабул қилмайди, ўртача йўл тутиб тараққиётга эришиб бўлмаса керак. «Ё сен мен истаган одам бўласан, Ё биз ҳеч қачон бир-биримизни танимаганмиз», деб тугатади у «Мен бугун шу соатда...» деган шеърини. У ўз наслини баҳор элчилари деб атайди. «Чунки биз элчилармиз, баҳор элчилари, қелажак элчилари» («Севаман», 37-бет). Ўз максимализмидан келиб чиқиб наслни толе қопқаларини қаттиқ-қаттиқ силкитишга чақиради. Ноҳақлик зўравонлик йўлига ўтганда унга индамай чидаб ўтириш ярамайди.

Шоир нотиқлик лирикасининг бадиий имкониятларидан ўз ваъз-фикрини таъсирчанроқ, тўлиқроқ, қатъийроқ қилиб етказиш учун усталик билан фойдаланади. У қаҳрамонига, замондошига ва ҳаммадан бурун, етмишинчи йилларнинг ёш бўғинларига мурожаат қилишни яхши кўради. Нозим Ҳикмат, Шайхзода ва бошқа атоқли шоирларда учраганидек, ҳар бир шеърини мурожаатномага айлантиради. Унинг кўпчилик шеърларида вазн, туроқ, қофия эркин. Булардан лозим даражада ўз ижодий ниятига кўра фойдаланади. Бу каби эркин шеърларда шеърнинг нафосати гўё бир қадам орқага чекинади. Сўзлар, жумлалар, алоҳида маъно ташишга мўлжалланган иборалар ни такрорлашга алоҳида аҳамият берилади. Махсус урғу остидаги иборалар, жумлалар баланд тепага тикилган яловдай кўзга ҳар ёқдан чалиниб туради.

Шоир ўз фикрини уқтиришни бош мақсад қилиб қўяди. Шунинг учун унинг шеърлари баъзан ўта ошкора. Фикр уқтириш!.. Бу эркин бадиий ҳаракатдаги шеърда, мурожаатларда жуда муҳим аҳамият касб этади. Барча бадиий воситалар шунга сафарбар этилади: Масалан:

Сафларга қараб юрмоқ хайрли иш, дўстим,
Сафларга қараб юрмоқ...
Сафларга қараб юрмоқ жабҳани мустаҳкамлар,
қалбларга бирдамлик бахш этар.
Олдинга ўтганда, ёндош дўстларнинг
ҳолидан бохабар бўлмоқлик керак,
қолмасин орқада улар оғрииб...
олдинга ўтганда, қолган дўстларнинг ҳам
олдинга ўтишин кутмоқлик керак
сабр қилиб, зийраклик қилиб.
Бизнинг ҳеч биримиз
ёлғиз-ёлғиз
улкан бурилишлар қилолмаймиз...

Фикр уқтириш биринчи сўзданоқ бошланади. Эътибор қилинг, биринчи давра фикрда (тўрт сатр) «саф» сўзи бош мавзуга кўтарилган, у генератор. Бу сўз тўртинчи сатрга бориб «бирдамлик» сўзи билан боғланади ва сафда бирдамлик ғоясини илгари суради. Бу ғоя ўз навбатида иккинчи давра фикрлар узра тўр каби ёйилади: у орқада қолганларни олдинга олиб ўтиш (бирдамликнинг шарти!) ғояси билан тугайди. Учинчи давра фикр — олдингиларнинг хулосаси, тўғрироғи, шеър илгари сураётган фикрларнинг энг юқори нуқтасидир. Тарқоқ бўлсак, бурилишлар қилолмаймиз, деган фикр шеърнинг ўзагидир. Ундан олдинги ва кейинги сўзлар силсиласи уни тайёрлайди, уни изоҳлайди, тушунтиради.

Бундай шеър усуллари, воситаларини ўзбек шеъриятига кириб келиши етмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида анча интенсив тусга кирди. Бундай уринишлар илгари ўзбек шеъриятида эпизодик тарздагина кўзга ташланган, бадиий ҳодиса ёки системага айланмаган эди. Узоқ йиллар қимирламай ётган куртак етмишинчи йилларда, аввало, Рауф Парфи ижодида жонланди ва аста, саксонинчи йилларга келиб баралла япроқлай кетди. Миразиз Аъзам каби шоирлар йўқотиб юрган нарсаларини энди топиб олгандай бўлдилар.

Мана шунда ўзбек совет шеъри барча илғор усулларни органик суратда ўзлаштириб, ўз тараққиётини кучайтириши мумкинлигини исботлади.

Ўрганмаган одам сал баландроқ ерга ҳам чиқолмайди, ҳарсиллаб қолади. Ўрганган одам юксак тоғ чўққиларида ҳам қийналмай юради ва юқори кўтарилган сайин ўпкаси соф ҳаволарга тўлаверади. Мундарижа бойлиги заминида услубий ранг-барангликкa интилган шеърият ва умуман бадиий адабиётнинг ўпкаси доим соф ҳаво билан тўлади, теран мазмундорлик касб этади.

Мақсуд Шайхзода баракали таъсир кўрсатадиган шоир. Қунт ва ихлос билан ёндашган одамга у кўп нарса беради. Миразиз Аъзамнинг «Шеъриятдан ўтинч», «Халқларнинг келажаги», «Муҳожир дўстимга», «Умидли дунё», «Чили фожиаси — менинг фожиам» туркуми, «Эгилган бўйинлар» сингари шеърларида ўйчан, жўшқин зиёли фикр оқимларига, Шайхзода таъсирига дуч келамиз.

Фикр уқтирувчи шеър — албатта ниманидир ҳикоя қилади. Ҳаёт воқеаларидан бир фрагмент яратади. Фрагментлар проза парчаларига ўхшайди. Миразиз Аъзамнинг фикр уқтирувчи шеъри онгли тарзда тенденциоз тусга киради. Унинг шеъри жанг қилади.

Буларнинг бари маънавий-ахлоқий айнишларга, ахлоқий идеалларни йўқотиб қўйишга қарши муросасизлик заминида рўёбга чиқади. У биринчи бўлиб эгилган бўйин билан яшаш маънавий разолат эканлигини айтди. Ҳар нарсага кўниш, бемалол чиқишиш, муросасозлик оқибатида зарур гаплар ўз вақтида айтилмади, зарур ишлар қилинмади, янгилик бериши керак бўлган кишилар сустлашди. Шунинг учун ҳам «эгилган бўйинни қилич кесмайди» деган фалсафа ниҳоятда зарарли экан.

«Эгилган бўйинлар» каби шеърларда анча кучли йўналишдаги муросасизлик бошланди. Ва кўп ўтмай бу ҳодиса маълум бир шоирлар ижодида тенденция тусини олди.

Муросасизлик — темаларга ёндашувларни, тасвир ракурсларини ҳам ўзгартирди.

Рауф Парфи «Шоир» деган шеърида ёзган эди:

Кимни шоир дея тан олар жаҳон,
Биз кимни шоир деб атаймиз бу кун!

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу саволга жавоб бериш ўшанда ҳам осон эмасди, ҳозир ҳам. Чунки XX аср дунёси ижодкор шахс олдига ташлаётган муаммоларнинг ўзи жуда мураккаб. Дунёни у қандай бўлса шундай қабул қилиш ғоятда дардли нарсадир. Тушунишни истаган киши кўп нарсаларни тушунолмайди, кўп нарсаларни эса ўз ҳолича ўзлаштиришни истамайди. На чора? Лекин инсон тушунолмаётганини англаб туради ва унда минг турли андишалар, шубҳалар туғилади. У олам тартиботидаги ўз ўрнини қидиради. Коинот, юлдузлар, қуёш, ой, ер — борлиқ комил табиат унинг назаргоҳида жилваланиб ётади. Булар бари бир-бири билан боғланган, бир-бирига муносиб, уйғун... лекин мана, оқиқ шийпонда ёз чоғи кўкка термулиб ётган одам нега безовта? Нега ҳеч нарса унга ором бермайди? Нега у ўзини қуршаган атроф-борлиқ билан муроса қилолмайди?

«Нима керак сенга,
нима излайсан —
кўнсанг бўлмайдими шу ҳаётга».
Дўстларим кўрсатган ўша ҳаётга,
Атир ҳиди анқиб турган ҳаётга,
Узоқ тикиламан.
Кўнмайман.

(«Оқ кўйлаклар», М. Солиҳ.)

Кўниш — кўнмаслик. Кўниб яшаш қанчалар ўнғай. Жозибали. Талафотлар йўқ. Тасодифлар кам. Туғилиш — орзу-ҳавас кўриш — ўлиш... ҳамма нарса ўз меъёри ва маромида. Ҳақиқатан ҳам атир ҳиди анқиб ётган ҳаёт! Шундай ҳаёт кўпларни оҳанрабо каби ўзига тортади. Лекин бундай ҳаётга узоқ-узоқ, қайта-қайта тикилганда, мулоҳаза қилиб кўрганда, чоғиштирганда, кишида эҳтимолки, файласуф назари пайдо бўлади. Шунда у ростдан ҳам, кўнмайди бу ҳаётга! Атир ҳиди анқиб ётган ҳаёт нафталиндан ҳам баттар бўлиб кўринади.

Ҳа, кўниб яшаса, у ижодкор бўлмас эди.

М. Солиҳнинг ўқувчилар ва танқидчиларда баҳсли фикрларни туғдирган «Уйқусизлик» шеърида ифодаланган руҳий безовталик, ғалаён — қалбнинг «бўрилар ичида қолган қўзичоқ» каби жовдираши — булар бари муросасизликдан. Акс ҳолда уйқусизликлар ҳам, ғалаёнлар ҳам йўқ эди.

Лекин бу муросасизлик агар таъбир ўринли бўлса, трамплинда юксакда чайқалиб турган муросасизлик.

У ўзини ўша юксаклардан мовий муҳитларга отмоқчи. Унинг тиззаларида қувват кўп. У ханжардай жаранглаб отилишга тайёр.

Лекин бу муросасизлик ҳолатида ҳали фаолият пайдо бўлгани йўқ. У фаолият олдидан бўладиган безовталик ва муросасизлик (шоир уни уйқусизлик деб атайди!). Шунга яқин ҳолатни Усмон Азимовнинг «Уйқусизлик...» деган шеърида ҳам кўрамиз. Азим Суюн ҳам шундай ҳолатни бошидан кечиради:

Атрофимга қарайману...
Ҳамма каби яшагим келар.
Атрофимга қарайману...
Ҳамма каби яшагим келмас.

Бу ерда ҳам шоир ўз руҳий ҳолатини — теварак муҳитга нисбатан қайд қилиб ўтади. Бизни ўз истак-хоҳишларимиздан кўра кўпроқ бошқаларнинг истак-хоҳишлари шакллантиради. Сатрда шунга яқин фикр бор. Лекин Азим Суюннинг шеърида ҳали қарор эмас, иккиланиш кучлироқ. «Яшагим келмас» билан «яшамайман» ўртасида катта диапазондаги маъно фарқлари мавжуд.

Қутлибека Раҳимбоева етмиш олтинчи йилда «Йўқотиш» деган бир шеър ёзган эди. Бола эртаклар дунёсида, уларнинг романтик гўзалликларига асир бўлиб қолади. Бола хаёллари келажак сари парвоз қилади. Лекин болани сенинг келажагинг эмас, мана шу бугунги куннинг ўзи эртаклардан ҳам чиройлироқ деб ишонтирадилар. Лекин бола эси етиб атрофига қараса, сира ундаймас...

Атрофига қарай-қарай қалбидаги суратнинг
Бўёқлари сўна борди, чиройи хира тортди.
Тушларидан олислашди тулпорларнинг дупури,
Соғинтирмай қўйди уни ҳеч қандай сирли олам,
Узун кунлар такрор ўқиб топган гўзал эртагин
Ҳали тўйиб кўриб олмай йўқотиб қўйди бола...

Сўз билан реал борлиқ ўртасида тафовут зўрайганда мана шундай одамни, унинг ҳиссиётларини зада қиладиган, иродасизларни эса иккиюзламачилик оламига олиб кириб кетадиган ахлоқан хунук ҳодисалар ҳам рўй беради.

Абдулла Шер етмишинчи йилларнинг ўрталарида шу авлод шоирлари номидан сўзлаб, «Садоқат» деб номланган шеърида айтади:

Шу табаррук Ватанда беғубор беҳарорат
Суялиб яшамаймиз, суйкалиб яшамаймиз,
Буюк қўшиқлар учун тўқиб буюк нақорат
Биз олисдан келамиз, олис сафарга шаймиз.

Шоир Ватан бахт-саодатини кўзлаб бораётган авлоднинг коллектив туйғуси, коллектив бурчи, идеалларга садоқатини улар номидан ифодалашга эҳтиёж сезади.

Унинг ялтоқланмай, суялмай, суйкалмай — ўзига алоҳида шароитлар талаб қилмай мустақил яшашга интилиши, катта мақсадларни мустақил позициядан туриб амалга оширмоқчи бўлаётгани — шу авлоднинг ролига янгича қараш, янгича муносабат эди. У жамиятга боқим бўлиб яшаш-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ни, нафсиз, натижасиз кун кечиришни инкор этади. Лекин орадан мана, ўн йил ҳам ўтди. Сатрлар ўқувчининг эсида туради ва у сўрайди: қани, у буюк қўшиқлар?

Чамаси, катта мақсадларни амалга ошириш сари чоғланганда жарангдор «буюк» сўзлардан кўра нондай содда ва доим, кунда керак бўладиган сўзларни ишлатган тузук экан. Лекин ахир бу поэзия диёри-ку! Орзулар ўлкаси-ку! Нима қилибди агар у гоҳо тантиқ сўзларни ўртага қўйса?! Лекин гап шундаки, ёлғонга, сохталикка, адолатсизликка қарши курашиб туриб, шу аснода одамнинг ўзи ҳам ёлғонга, адолатсизликка йўл қўймаслиги шарт! Орзулар ўлкасида ёлғон лофлар камроқ бўлгани ижтимоий жиҳатдан дуруст экан. Поэзия ўз қўйнини пуч ёнғоқларга тўлдириб юролмайди-ку! Лекин қўйнимизни пуч ёнғоқлар билан тўлдириш озмунча бўлдими? Кейинги йилларда ёшлар шеърларида унда-бунда поэзияда ханжар мотиви яна такрорланадиган бўлди. Поэзиянинг ханжари — бугун унинг виждони, адолати, ижтимоий реалликлар туйғусидир.

Реаллик туйғуси ҳали қатъий шаклланиб етмаганда, йилтироқлик, тумтароқлик билан бирга мавҳумлик, туманли лавҳалар юзага келади. Абдулла Шернинг ўзига мурожаат қилиб қўя қолайлик:

Сурмаранг соҳилларда
Қуёш ботар, тонг отар.
Ранглар ястаниб ётар
Сурмаранг соҳилларда...
Сурмаранг соҳилларда
Хаёлдек юрт депсинар,
Хаёллар унга минар
Сурмаранг соҳилларда...

Ростдан ҳам, шоир нимадир демоқчи. Лекин ҳозирги кунда одамнинг шу қадар асабига теккан йилтироқ «романтик» сўз уюмлари ортида нима борлигини равшан англаш қийин. Сўзларга, уларнинг қуруқ жарангига маҳлиё бўлиш охир-оқибат сўзбозликка олиб боради. Сўзбозлик эса маҳмаданалик каби ёмон.

Абдулла Шер «Алёр», «Атиргул сояси», «Роз», каби шеърий китоблар муаллифи. «Бухоро манзумаси», «Қадимий ҳижрон балладаси», «Зангори шеър», «Роз» каби шеърларида ўтмиш ҳақида, халқнинг йўли ҳақида маърифатли, ҳаяжонли фикр юритади.

КПСС Марказий Комитетининг апрель (1985) Пленуми, XXVII съезд қарорлари ва ундан кейинги партиянинг жуда муҳим ҳужжатлари ҳар бир софдил инсон ва гражданин олдига катта иқтисодий, маънавий-ахлоқий, мафкуравий вазифаларни қўйди.

Партия демократизмни ривожлантириш йўлида ҳар қандай риё, дабдабабозлик, кўзбўямачилик, бевошлик, лоқайдлик каби иллатларни дадил очиб ташлади. Ҳақиқат сабоғини бош масала қилиб кўтарди.

Кейинги ўн йилда камол топган шоирлар авлодининг овозида ёлғонга, адолатсизликка, риё ва мунофиқликка қарши кураш бош мотив даражасига кўтарилди.

Ёлғон уларнинг назарида минг тусга кириб товланади. Сохта нафасга айланади. Виждонларни ўз оғуси билан заҳарлайди. Ёлғон ўз ҳолига қўйиб берилса, жанговар қиёфа касб этади. У ўз заҳарли ўқлари билан ҳақиқатни нишонга олади. Уни топтайди, қонга белайди.

Жўра шоирларимиз қаерда назарлари ёлғонни илғаса, дарҳол сўз найзасини санчадилар:

Ахир ўзбекнинг бир ўжар шоири
Қарсак чалармиди бемаъни гапга.
Виждонсиз шоирлар кўпайган жуда.
Юракни сўз билан ёндиргувчи кам.
Халқимас,
Шуҳратни ўйлаб сўйлаган
аҳмоққа бермайман қарсагимни ҳам...

Шавкат Раҳмон ана шундай очиқ шеър ёзади, очиқ ўртанади, очиқ ёнади. У ҳатто ноўрин қарсаклардан ҳам тажанг бир ҳолатга тушади. Виждонсиз шеърларга қарсак чалиш ҳам ўзига яраша мунофиқлик. Шуҳратпарастликни қутлаб бўлмайди.

Жўра шоирларимизда Ватанни англаш ва севиш туйғуси кучайган сайин уларнинг ўзларига ва жумладан, ватандошларига бўлган талаблари ҳам ортади. Ҳатто шиддатли тусга киради. Ватан камолоти йўлидаги тўсиқлар уларни дарғазаб қилади. Шу жиҳатдан муросасизлик — жўра шоирлар яратаётган лирик қаҳрамоннинг энг катта ҳақиқатидир.

Шавкат Раҳмон бир шеърини «ҳали бирор ишни уддаламадим», деб бошлайди. Умрнинг қанча вақти бекор ўтгани уни изтиробга солади. Шуни англаб етганимда бағримга дафъатан чақинлар тегди дейди. Унинг бағри изтироб чақинларидан қандай тилинганлиги сўнг ҳар бир шеърида билинди. У катта талаб билан яшаётгани аён.

Шоир фақат яхши бўлишнинг ўзи чин инсон бўлиш учун етмай қолди деб ёзади. Ҳар нарса билан чиқишавермайдиган ўжар граждан шундай деб ўйлайди: «Яхши бўлишнинг ўзи етмайди». Хўш, нима қилиш керак? Унинг ижобий йўл-йўриқлари нималардан иборат?

Юртимни кезаман,
энди ҳар нарса —
эгилган нарсалар тегар ғашимга.
Энди ишлаш керак бу кенгликларда,
токим, сўйламасин ёлғонни ҳеч ким,
токим, буюк тоғлар салтанатида
эгилган бошларни қиличлар кессин.

Бу ерда Шавкат Раҳмон М. Аъзамнинг «Эгилган бошлар» шеърига жўр бўлади. Лекин бунда ҳам унинг ўз сўзи бор. У қайсар, кескин, ўхшовсиз кўринган сўзларни аямай айтади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Жўра шоирлар ўзаро мусобақалашгандай бир-бирларига айрим шеърий мотивларда пайровлик қиладилар, ўзлари учун умумий бўлган темаларнинг янги қирраларини очадилар.

Хуршид Давроннинг титроқ ун билан ёзилган «Учишни истайман» деган фалсафий достони шундай тугалланади:

Учишни истаймиз!
Учишни истаймиз!
Учамиз, ҳей шоир жўралар,
Ёлғон шеърлар узра бешафқат,
Дўст бўлади ўтли яралар,
Душман бўлар бизга ҳатто бахт.
. . . . . .
Ахир аср учмоқда,
юксак
туйғулар-ла учайлик ҳар дам.

Лекин парвоз истаги романтик бўёқларгагина эга бўлиб қолмайди. Парвоздан асл мақсад Ватанга катта маърифат эгалари керак:

Руҳи учқур фарзандлар керак
Учаётган она-ерга ҳам...

Китобдан китобга қийналиб, ширин азоблар ичида ўртаниб, лекин юрагини ёқиб ўсиб бораётган шоира Мукаррама Муродова «Янги тўлқин» китоби билан жўра шоирларга жўр бўлади:

Тур, азизим, бошингни кўтар,
Ўмгагингни берма зах ерга.
Уларга тиз чўккининг етар,
Йигитсан-ку яша-да шердай!
Туйғуларинг рост бўлса чиндан
Ҳур бўронлар тилида сўзла.
Мен ошуфта чопай ортингдан
Хушомадла бағримни эзма.

Шеърият инсонни шундай эъзозлайди. Эгилганнинг қаддини кўтаради. Риё ва хушомад бандаларига қад эгмасликка чақиради. Танти шеър! «Сўз бу — фаолиятдир», деган экан Жан Пол Сартр. Қалбнинг фаолияти! Сўз фаолият бўлганда у «қалбим дарахтини силкит, садоқат» (М. Муродова) каби яхши шеърларни дунёга беради. Бундай сўзларнинг ўзлари ҳам фаолиятга айланадилар.

Ҳақиқат ва поклик жўра шоирлар яратаётган энг яхши шеърларни эл кўз ўнгида жозибали қилади. Улар шеърларининг қимматини шу икки хусусият белгилайди.

Клод Лоррен суратларини кўрганман. Уларда қасрларнинг вайроналари жуда қадим замонлардан қиссалар айтаётгандай. Сокин кўрфазлар, қанотли малоикалар, кўпириб ётган оқ булутлар, тонглар, тунлар, сўлим чошгоҳлар. Эски ғишт кўприклар чуқур оқаётган дарёлар узра... Дарахтлар эса... Клод Лоррен суратларида дарахтлар доим марказда, доим борлиқ узра юксалиб сирли ҳикоятлар сўйлайдилар. Улар гўё кўп юриб, заминни айлана-айлана ҳориб шу ерга чўккандайлар, нафас ростлаётгандайлар. Жўра шоирларимиздан бири Хуршид Давроннинг шеърларини, унинг кейинги китоби «Тўмариснинг кўзлари»ни ўқиганда, Клод Лоррен суратлари ёдимга тушди. Ўхшашлик бор эди улар ўртасида.

Тарих дам ҳайқиради, дам узоқ сукутга кетади бу шеърларда. Хуршид Давронга санъат, китоблар, тарих, қадим адабиёт кўпроқ илҳом беради. Унинг шеърларида давримизнинг зиёли кишиси образи анча бой кечинмалари билан гавдаланади.

Юсуф Жумаев «Ҳақиқатнинг олтин олмаси» шеърида дунёда рўй берган барча фожиалар учун ёлғон ва ёлғончилар айбдор дейди. Шоир ҳақиқатни олтин олма деб атайди. Ёлғон шу олтин олмани ўз комига тортиш, йўқ қилиб юборишни истайди. Шоир ёлғончиликни бартараф этишга чақиради. Шунда «замин — ҳақиқатнинг олтин олмаси!» — яшнаб кетади. Бошқа бир шеърида эса ёш шоир ҳақиқатни бир чўғ, ҳақсизликни эса улкан уммон деб тасаввур қилади. Чўғни асрай олмасак, у ҳақсизлик уммонида ғарқ бўлиши мумкин.

Ҳозирги замон шеърияти шундай виждонийлиги, юксак маънавиятлар мулки яратаётганлиги билан катта аҳамиятга эга.

Албатта, бу шеъриятнинг бадиий савияси, қаҳрамонларининг даражаси ҳам қарама-қаршиликлардан, турли камчиликлардан холи эмас. Биз уларга имкон қадар тўхталиб ўтдик. Кон қазувчи ҳам ҳар куни марваридга дуч келмайди.

Шеъримиз янги — бурилишлар, маънавий-ахлоқий покланишлар даврининг зиддиятли, лекин тоза руҳига ҳамоҳанг ва жўр. Унинг қиммати — унинг ҳақиқатида.

---

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Ҳамид Ғулом. Буюк шоир 3

ШЕЪРИЯТ

Матназар Абдулҳакимов. Бедор тут, шиддатни, жанговар руҳни 6
Яҳё Тоға. Исмингни айт ҳайқириб сен 9
Қутлибека Раҳимбоева. Қишнинг охирлари. Достон 102
Зоҳиджон Обидов, Раҳим Бекниёз, Шарофжон Орифий шеърлари 109
Дадахон Ҳасан. Баҳор келар боғларга 149

НАСР

Мурод Муҳаммад Дўст. Лолазор. Роман 13
Омон Мухторов. Эгилган бош. Роман 115

МУШОИРА

Мунаввар бир офтоб билан учрашай. **Тоштемир Жўрабоев, Фарид Усмон, Муҳаммад Ҳайдар, Оқилжон Юсупова, Зафар Комилов, Раҳим Каримов, Ғофир Қурбонов, Маъмуржон Ғаниев** шеърлари 152

ДИЛЛАРДАН ДИЛЛАРГА

Ўлжас Сулаймонов, Икром Отамуродов. Заминнинг ҳар бурчи муқаддас менга! . 158

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

Собитхон Носирхўжаев. Буюк таълимот асосчиси 161

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Нусрат Раҳмат. Сўқмоқлар ва сабоқлар 164

ОЧЕРК

Ашурали Аҳмедов. Сўнмас жасорат 176

АДАБИЙ ТАНҚИД

Иброҳим Ғафуров. Тозариш 183
Маҳкам Маҳмудов. Асрлар қўшиғи 197

АКС-САДО 202

ГУЛҚАЙЧИ

Онор. Менинг тақризчиларим. Ҳажвий ҳикоя 203
Ҳолмамат Ҳасанов. Санъаткор бўлай девдим 207

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»
(Звезда Востока)
№ 5
Орган Союза писателей Узбекской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1988

Техник редактор **А. Ҳайдаров.** Рассом **Ғ. Алимов** Корректор **М. Имомов.**

Редакцияга келган бир босма тобоққача бўлган материаллар авторларига қайтарилмайди. Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларни қабул қилади.

Теришга берилди 15.03.88 й. Босишга рухсат этилди 25.04.88 й. Қоғоз формати 70×108 1/16. Р-08682. Фотонабор. Офсет босма усули. Босма листи 13. Шартли босма листи 18,55. Нашриёт ҳисоб листи 20,2. Тиражи 171432. Буюртма 2875.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент — П, Ленин проспекти, 41.

www.ziyouz.com kutubxonasi